

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/115/140-143>

Şövkət Rəhimova

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant

<https://orcid.org/0009-0002-4397-0800>
shovkatrehimova98@gmail.com

Rejissor sənətində İsmayıl Hidayətzadə fenomeni

Xülasə

İsmayıl Hidayətzadə, Azərbaycanın teatr sənətinə yön verən, öz yaradıcılıq əlamətləri ilə seçilən görkəmli rejissorlarımızdan biri olmuşdur. Sənətkarın 1920–1930-cu illər ərzində qurduğu tamaşalar, Azərbaycan teatrındakı rejissor sənətinin formalaşmasında əhəmiyyətli mərhələyə çevrilmişdir. O, bir çox klassik yazıçıların və dramaturqların əsərlərinə müasir yozumlar əlavə etmiş, Azərbaycan teatrında realist rejissor anlayışının inkişaf etməsinə və bir çox fəlsəfi əhəmiyyətə malik olan əsərlərə öz töhfəsini vermişdir. Onun ərsəyə gətirdiyi “Səyavuş”, “Şahnamə” və “Koroğlu” tamaşaları rejissorun psixoloji yanaşması ilə seçilmiş və tamaşaçılarla yanaşı, tənqidçilərin də yüksək rəğbətini qazanmışdır. Hidayətzadənin rejissorluq istedadı Şərq klassikalarında özünü göstərmiş, həmçinin müasir Azərbaycan dramaturgiyası nümunələrində də öz rejissor dəsti-xətti ilə seçilmişdir. Onun poetik ruhlu əsərlərin quruluşuna yön verməsi, ilk Azərbaycan baletini səhnələşdirməsi bu keyfiyyətlərin əyani göstəricisidir.

Onun rejissor yaradıcılığı, Azərbaycan teatr sənətinin modernləşməsinə və milli teatrımızın inkişafına yönələn addımları ilə seçilir. Məqalədə sənətkarın rejissor yanaşması, yozum fərqlilikləri, həmin dövrdə teatr sənətinə gətirdiyi yeniliklər, onun rejissorluq istedadı təhlil edilmiş, həmçinin milli teatrımızdakı əvəzsiz rolu, quruluş verdiyi əsərlərin məzmunu haqqında müəyyən təhlillər aparılmışdır.

Açar sözlər: *İsmayıl Hidayətzadə, Hüseyn Ərəblinski, Cəfər Cəfərov, Cəfər Cəbbarlı, sovet realizmi, Azərbaycan teatri, Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatri, milli teatr, pyes, opera, balet, tamaşa, aktyor, rejissor*

Shovkat Rahimova

Azerbaijan State University of Culture and Arts
Master student

<https://orcid.org/0009-0002-4397-0800>
shovkatrehimova98@gmail.com

The Phenomenon of Ismayil Hidayatzadeh in the Art of Directing

Abstract

Ismayil Hidayatzadeh was one of our outstanding directors who guided the theater art of Azerbaijan and distinguished himself with his creative features. The performances that the artist staged during the 1920s-1930s became an important stage in the formation of the art of directing in the Azerbaijani theater. He added modern interpretations to the works of many classical writers and playwrights, contributed to the development of the concept of a realistic director in the Azerbaijani theater and to many works of philosophical significance. The performances he created, “Seyavush”, “Shahnameh” and “Koroghlu”, were selected for the psychological approach of the director and won high praise from the audience as well as critics. Hidayatzadeh’s directorial talent manifested itself in Eastern classics, and was also selected for his directorial style in examples of modern Azerbaijani dramaturgy. His direction of the structure of poetic works and staging of the first Azerbaijani ballet are clear indicators of these qualities.

His directorial work is distinguished by his steps towards the modernization of Azerbaijani theater art and the development of our national theater. The article analyzes the artist's directorial approach, differences in interpretation, the innovations he brought to theater art at that time, his directorial talent, as well as his invaluable role in our national theater and the content of the works he directed.

Keywords: *İsmayıl Hidayətzadə, Hüseyn Ərəblinski, Jafar Jafarov, Jafar Jabbarlı, Soviet realism, Azerbaijani theater, Azerbaijan State Opera and Ballet Theater, national theater, play, opera, ballet, performance, actor, director*

Giriş

Azərbaycan teatrlarında ən ciddi yaradıcılıq uğurlarından biri, aktyorun ampulaya düşməməsi və mütəmadi şəkildə yeni obrazların ruhunu duymaq məharətindən qaynaqlanırdı. İsmayıl Hidayətzadənin aktyor yaradıcılığının bu mənada formalaşması, onun bir çox əsərlərin yozum imkanlarına malik olmasına, həmçinin zamanla rejissor sənətinin incəliklərinə bələd olmasına da şərait yaratmışdı. Əslində, sənətkarın zamanla rejissorluğa meyil etməsi və müxtəlif xarakterli tamaşalara quruluş verməsi kimi önəmli keyfiyyətlərə malik olmasının başqa bir səbəbi də var idi (Rəhimli, 2004).

Cəfər Cəfərovun sözlərinə görə, İsmayıl Hidayətzadənin rejissor sənətinə meyil etməsinin ən böyük səbəblərindən biri də onun bir çox tamaşalara rəhbərlik etməsindən qaynaqlanırdı (Cəfərov, s. 99).

Tədqiqat

Ümumiyyətlə, həmin dövrlərdə tamaşalara rejissor yanaşması ilə nəzər yetirmək vəzifəsi, dövrün məşhur aktyorlarının öhdəsində olan məsələlərdən biri idi. Təsədüfi deyil ki, vaxtilə Hüseyn Ərəblinski Azərbaycan teatrlarında rejissorluq fəaliyyətinə başlamasının ən böyük səbəblərindən biri də elə bu idi (Rəhimli, 2005).

İsmayıl Hidayətzadənin ilk rejissorluq fəaliyyətləri. SSR rejiminin yenidən qurulduğu ərazilərdə bir çox aktyorlar teatr təşkilatçısı kimi fəaliyyət göstərsə də, onların hər biri rejissor yaradıcılığına ciddi mənada meyil etməmiş və bu sənətə ötəri bir vəzifə kimi baxmışlar (Rəhimli, 2008).

Amma nəzərə almaq lazımdır ki, Hüseyn Ərəblinski kimi istedadlı sənətkarlar rejissor sənətinə keyfiyyət baxımından daha həssas və tamaşanın quruluşu nöqtəyi-nəzərindən isə daha peşəkar yanaşırdı (Ağayeva, 1997).

Bu keyfiyyətlər öz əksini İsmayıl Hidayətzadənin rejissor yanaşmasında da göstərirdi.

XX əsrin əvvəllərindən etibarən teatr yaradıcılığına başlayan İsmayıl Hidayətzadənin aktyorluq istedadındakı yozum imkanları müəyyən bir dövrdən sonra özünü rejissorluq sənətində də göstərməyə başlamışdı. Bunu şərtləndirən səbəblərdən biri də, sözsüz ki, sənətkarın əsasən baş rolların ifaçısı kimi uğurlu çıxışlar etməsi və bir çox pyeslərin müasir variantını təqdim etməsi, həmçinin yaratdığı xarakterlərə orijinal yanaşması ilə bağlı idi. Bu keyfiyyətlər, heç şübhəsiz, müəyyən bir vaxtdan sonra Hidayətzadənin qurduğu bir çox tamaşalarda da duyulmağa başlamışdı (Cəfərov, s. 101).

Məsələn, İsmayıl Hidayətzadənin 1919-cu ildə qurduğu “Səyavuş” tamaşası sənətkarın rejissor yanaşması ilə bağlı bu sahədə əldə etdiyi ilk təcrübələrindən biri idi (Cəfərov, s. 100).

Onun həmin dövrlərdə yerinə yetirdiyi vəzifələr arasında əvvəlcə opera teatrında, daha sonra isə dram teatrında rejissor müavini kimi çalışmağa başlaması sənətkarın bu istiqamətdə müəyyən təcrübələr əldə etməsinə şərait yaradırdı.

Cəfər Cəfərovun sözlərinə görə, İsmayıl Hidayətzadənin rejissorluq fəaliyyətindəki ilk dövr 1926-cı ilə qədər davam edib (Cəfərov, s. 100).

Məsələn, həmin dövrlərdə Hüseyn Ərəblinski ilə yanaşı A. M. Şərifzadə, M. S. Kirmanşahlı, Sıdqi Ruhulla kimi bir çox sənətkarlar məhz bu yolu keçmişdir (Kərimov, 2002, s. 65).

XX əsrin 20-ci illəri ərzində teatr sahəsində çalışan bir çox sənətkarlar Moskva və Leningrad kimi şəhərlərdə rejissorluq təhsili almaqda idi.

SSR rejiminin nəzarəti altında yaradılan Azərbaycan teatrlarında 1930-cu illərə qədər peşəkar səviyyədə fəaliyyət göstərən rejissor yaradıcılığına çox nadir hallarda rast gəlinirdi. Bunun ən önəmli

səbəbi həmin dövrlərdə baş verən ictimai-siyasi proseslərin Azərbaycan teatrlarına da yansması idi. Belə ki, yenidən qurulan SSR hakimiyyəti XX əsrin 30-cu illərinə qədər bu mövzuya elə də ciddi yanaşmırdı (Balazadə, 2014).

Rejissor sənətinin ikinci, hətta üçüncü planda qaldığı illərdə bir çox əsərlər öz klassik mövqeyini, dövrün reallıqlarına yansıyan “teatr cəmiyyətin güzgüsüdür” mexanizmini müəyyən mənada itirmək təhlükəsi ilə üzləşirdi.

Belə çıxır ki, İsmayıl Hidayətzadə kimi bir çox tanınmış sənətkarların rejissorluq mövqeyinə doğru irəliləyişi də məhz zamanın tələbindən, dövrün ehtiyacından gələn bir çağırış idi. Bu çağırışa qulaq verən şəxsiyyətlər arasında İsmayıl Hidayətzadənin özünəməxsus yaradıcılıq dəsti-xətti görünürdü. Ancaq hər bir halda, onun yaradıcılıq imkanları özü-özlüyündən, sadəcə bir ehtiyac üzündən yaranmamışdı (Cəfərov, 2005).

Onun istedadlı bir rejissor kimi yetişməsində, başda Hüseyn Ərəblinski olmaqla, Cəfər Cabbarlının, R.Təhmasibin, Sidqi Ruhullanın, A.M.Şərifzadənin, R.Daranlının da müəyyən təsirləri olmuşdur (Cəfərov, s. 104).

Hidayətzadə, öz rejissorluq təcrübəsini “Ölülər”, “Dönüş”, “Şeyx Sənan” kimi yüksək məsuliyyət tələb edən bir çox tamaşalara quruluş verərkən, Cəfər Cabbarlı, R. Təhmasib və R. Darablı kimi sənətkarlarla birgə çalışmağa imkan tapmışdır (Cəfərov, s. 105).

Beləliklə, zamanın tələbi və bir çox səhnə ustası ilə peşəkar fəaliyyətə başlamaq imkanı, Hidayətzadənin sənətkar kimliyinə rejissor ünvanını da əlavə etdi. Onun müstəqil rejissor yanaşmasının ilk bəhrəsi, dahi 1934-cü ildə fars şairi Firdovsinin “Şahnamə”sindən götürülən “Səyavuş” əsəri idi (Talibzadə, 2002).

İsmayıl Hidayətzadənin peşəkar rejissor fəaliyyəti ilə bağlı aparılan təhlillər. “Səyavuş” tamaşası, öz süjet xətti etibarilə, rejissordan həssas yanaşma, yüksək təcəssüm qabiliyyətlərini tələb edirdi. Çünki bu tamaşa “Şahnamə”dəki “Səyavuş və Südabə” əsərinin ana xəttini təşkil edirdi. Və təbii olaraq, bu əsər ilə işləyən rejissor, tamaşa zamanı dramatik təsvir elementlərini yüksək həssaslıqla əks etdirməli idi. İsmayıl Hidayətzadənin “Səyavuş” tamaşası olduqca uğurlu alınmışdı (Cəfərov, s. 124).

Səhnə əsərində istər xarakterlərin orijinallığı, istərsə də insan xislətinin dəyişməz konfliktlərinin təsviri, rejissorun ən vacib uğurlarından idi.

Sözgedən tamaşa ilk dəfə 1934-cü ilin oktyabr ayında nümayiş etdirilmişdi.

Cəfər Cəfərovun sözlərinə görə, həmin dövrdə bir çox tənqidçilər, rejissorun kütləvi səhnələri yüksək ustalıqla qurduğundan yazırdı (Kərimov, 2003).

Tamaşanın uğuru çox qısa zamanda özünü göstərdi. Təsadüfi deyil ki, “Səyavuş” tamaşası 2 mövsüm ərzində 100 dəfə oynadılmışdır. Həmin tamaşanın üzünü təqdimatı 1936-cı ilin on yeddisində baş tutmuşdur (Cəfərov, s. 103).

Firdovsinin poetik dünyasına daxil olan “Səyavuş” tamaşasının uğurlu nümayişi, Hidayətzadənin növbəti məsuliyyətə yönəlməsinə səbəb oldu. Sonrakı məsuliyyət isə onun “Səyavuş” rəng müqayisədə daha böyük bir tamaşa qurması tapşırığı ilə əlaqədar idi. Belə ki, Firdovsinin dramatik təsvir dünyasını duyan rejissora bu dəfə “Şahnamə” eposunun qurulması tapşırılmışdı (Cəfərov, s. 100).

İsmayıl Hidayətzadənin “Şahnamə” tamaşasındakı uğuru isə daha böyük nəticələr əldə etdi. Təsadüfi deyil ki, tənqidçilər onu bu tamaşadan sonra “Şahnamə”nin ikinci müəllifi adlandırırlar (Cəfərov, s. 105).

Sirr deyil ki, “Şahnamə” məzmun baxımından fəlsəfi bir əsər mahiyyətini daşıyırdı. Burada xeyir ilə şərin mübarizəsi müxtəlif personajların timsalında canlandırılır və İran ilə Turan münasibətlərinə baxış keçirilirdi (Qarayev, Rəhimli, 2013).

Əslində, “Səyavuş” və “Şahnamə” əsərlərinin Hidayətzadəyə verilməsi heç də təsadüfi deyildi. Çünki istər “Şahnamə”, istərsə də “Səyavuş” əsərləri öz daxilində şahların zalımlığına eyham vurur, millətçilik anlayışlarını isə müəyyən mənada rədd edirdi. Heç şübhəsiz ki, bu cür anlayışlar sovet realizminin əsasını təşkil edən ən vacib ünsürlərdən idi. Oxşar cəhətləri, Hidayətzadənin sonrakı uğuruna çevrilən “Koroğlu” tamaşasının daxili ideyasında da görmək mümkündür. “Koroğlu” eposu, “Şahnamə”nin zəngin dünyası ilə müqayisədə bir qədər zəif olsa da, burada əsas məsələ dövrün

rejiminin diqtə etdirməsi idi. Belə ki, “Koroğlu” eposunda monarxiya rejiminin tənqid edilməsi, xalq hərəkətinin bərabərlik düşüncəsi ilə inqilabi qalxması, müəyyən mənada sosialist inqilabı ilə səsleşirdi. Hidayətzadənin quruluşunda yaradılan “Koroğlu” operası, 1937-ci ildə, aprel ayının 28-də də baş tutmuşdu (“Koroğlu” operasının tamaşası haqqında düşüncələrim, 2014).

Azərbaycanın xalq şairi Səməd Vurğun “Yeni yol” qəzetində yazırdı ki:

“Operanın rejissorluq işi böyük nailiyyətdir” (Cəfərov, s. 104).

“Koroğlu” operası, İsmayıl Hidayətzadənin gələcək uğurları üçün əvəzolunmaz bir yol idi. Sənətkarın

“Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrına baş rejissor təyin edilməsi, həmin uğurun ən böyük nəticəsi idi (Xəlilzadə, 2011).

Hidayətzadə, bu illər ərzində bir çox tamaşada öz dəsti-xəttini nümayiş etdirir. Onun “Xosrov və Şirin”, “Karmen”, “Nizami”, “Anuş”, “Arşın mal alan” tamaşaları, həmçinin “Qız qalası” baletinin ərsəyə gətirməsi, məhz opera və balet teatrına baş rejissor təyin edildiyi dövənləri əhatə edirdi. Yeri gəlmişkən, sənətkarın “Qız qalası” baleti, ilk Azərbaycan baleti kimi xüsusi əhəmiyyətə malik idi (Cəfərov, s. 125).

Nəticə

Bu araşdırmalar, onu göstərir ki, İsmayıl Hidayətzadənin rejissor yanaşmaları və bu sahədə atdığı önəmli addımlar, milli teatr ənənələrimizə yeni baxış qazandırmış, sənətkarın rejissor kimliyini isə estetik yozum imkanları baxımından xeyli zənginləşdirmişdir.

İsmayıl Hidayətzadənin 30 illik teatr yaradıcılığının yarısı, demək olar ki, məhz professional rejissor sənətinə həsr edilib (Cəfərov, s. 105).

Onun professional rejissor kimi çalışdığı illər ərzində, bir çox səhnə quruluşlarına yön verməsi, bunun əyani sübutudur.

Ədəbiyyat

1. "Koroğlu" operasının tamaşası haqqında düşüncələrim. (2014, dekabr 5). Ədalət, s. 6.
2. Ağayeva, N. (1997). *Azərbaycan teatr tənqidi və teatrşünaslığın inkişaf problemləri*. Elm.
3. Balazadə, Ə. (2014, oktyabr 30). Hüseyn Cavidin “Səyavuş”u: O, Firdovsidə qabarıq verilmiş mifoloji süjetlərə, obrazlara yer verməyib. *Xalq Cəbhəsi*, s. 14.
4. Cəfərov, C. (2005). *İsmayıl Hidayətzadə*. Çarşıoğlu.
5. Cəfərov, C. (t.y.). *Azərbaycan teatırı*. Zərdəbi Nəşr MMC. (Qeyd: “t.y.” – “tarixi yoxdur” mənasında APA-da istifadə olunur.)
6. Xəlilzadə, F. (2011, avqust 19). “Balaca Ərəblinski”nin böyük arzuları. *Azərbaycan*, s. 5.
7. Kərimov, İ. (2002). *Azərbaycan peşəkar teatrının tarixi və inkişaf mərhələləri*. Maarif nəşriyyatı.
8. Kərimov, İ. (2003). *Məqalələr*. Tural-Ə.
9. Qarayev, Ə. (Layihə rəhb.), & Rəhimli, İ. (Tərtibçi). (2013). *Azərbaycan teatr antologiyası: I hissə*. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi.
10. Rəhimli, İ. (2004). *Azərbaycan teatrının estetik prinsipləri*. Çarşıoğlu.
11. Rəhimli, İ. (2005). *Azərbaycan teatr tarixi*. Çarşıoğlu.
12. Rəhimli, İ. (2008). *Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatırı*. Nağıl evi.
13. Talıbzadə, A. (2002, mart 6). Balaca Ərəblinski. *Bizim Əsr*.

Daxil oldu: 05.01.2025

Qəbul edildi: 04.03.2025